

Configurarea umanistă a memoriei colective
Gabriel Andreescu,
Globalizarea ipocriziei. Pentru o abordare umanistă a eticii memoriei,
Editura Polirom, Iași, 2023, 463 p.

„Cine stăpânește trecutul va stăpâni viitorul”, este celebra zicere din 1984 și observăm că aceasta este departe de a fi o replică dintr-o distopie. Cel puțin după marile încercări totalitare ale secolului al XX-lea, s-au inițiat demersuri pentru constituirea unei memorii europene, eforturi ce se lovesc de diversitatea politicilor naționale cu privire la memorie. În contextul războiului din Ucraina, cu asaltului propagandei de război asupra țărilor europene, și al reaprinderii conflictului din Fâșia Gaza, apare și mai acută importanța pe care o are memoria în relațiile dintre statele ce au parcurs atât perioade de colaborare, cât și ani grei de conflict.

Este posibilă o „memorie comună europeană”? Aceasta este întrebarea ce a stat la originea lucrării *Globalizarea ipocriziei. Pentru o abordare umanistă a eticii memoriei*, publicată la finalul anului 2023 de către profesorul Gabriel Andreescu. În spațiul european identificăm asimetrii ale memoriei în legătură cu Holocaustul și cu Gulagul, ceea ce este respins categoric în cazul nazismului fiind acceptat în cel al comunismului. Proiectul unei posibile memorii europene este blocat de proiectele naționale ale memoriei, Europa de astăzi fiind configurată de lupta pentru memorie.

În ultimele decenii, în Europa s-au întreprins eforturi instituționale considerabile pentru modelarea memoriei. Dar, această efort uriaș de modelare a deschis și calea abuzurilor: „Au fost promovate și, în replică, delegitimate sacralizarea trecutului și, la celălalt capăt, banalizarea lui, promovarea propriului interes de către antreprenori ai memoriei chiar în timp ce le dau lecții de morală celorlalți. Astfel de atitudini hrănesc un fenomen mai amplu pe care eu îl numesc *globalizarea ipocriziei*. Sub anumite aspecte ale ei, asimetria memoriei este o componentă a globalizării ipocriziei” (p. 14). În opinia lui Gabriel Andreescu, exemple ale globalizării ipocriziei sunt *antisemitizarea* și *rusofobizarea*. Dar, acest fenomen, nu se reduce doar la manifestarea unor voințe lipsite de onestitate: „Sensibilitățile etnice și ideologice, la care se adaugă dificultăți inerente de gestionare a unor situații complexe generate de identitate, impregnează narațiunile memoriilor colective până la a le face să pară ireconciliabile unele cu altele” (p. 15). Chiar dacă autorul nu și-a propus să cerceteze anumite spații, a reieșit că există, totuși, „o linie a frontului memoriei” în care se manifestă fenomenele de asimetrie, divergență și competiție a memoriilor (țările baltice, Polonia și Ungaria, Israelul și Federația Rusă). În cazul acestor țări, „reconstrucția

națională a memoriei colective aspiră la definirea unor narațiuni cu rol de «memorie a comunității globale»» (p. 15). Ipocrizia globalizată este normativizată și organizată, fapt evident în teoriile militante ale memoriei, care „susțin impunerea la nivel național și suparnațional a unor norme univoce, deși sunt, în același timp, partizane” (p. 16).

La antisemitizare și rusofobizare se adaugă și denunțatorii crimelor comunismului – fie foști dizidenți, fie cercetători. Pornind de la binomul *scholactivism-scholarship* problematizat de Rebecca Farnum, Gabriel Andreescu arată că o combinație a militantismului cu cercetarea este acceptabilă atât timp cât nu afectează deontologia cercetării: „Aș tranșa între cele două atitudini susținând că respectul adevărului slujește întotdeauna dreptatea socială pe termen lung, pe când dorința de dreptate socială înfruntă uneori adevărul” (nota 26, p. 282). Aș completa că este de discutat și cât de neangajantă poate fi cercetarea în acest domeniu.

Viciul originar al luptei împotriva crimelor este amputarea Convenției pentru prevenirea și pedepsirea crimei de genocid din 1948, când s-a decis eliminarea genocidului politic din lista crimelor internaționale, la presiunile URSS. O altă problemă este interpretarea istoriei din perspectivă comparată, existând o „trivializare prin refuzul comparației”. Or, nu se compară fenomene genocidare „egale” între ele, ci se analizează dacă acestea sunt echivalente moral, iar respingerea comparatismului prin instituirea unor orori incomparabile duce la trivializarea altor orori.

Autorul își ia anumite precauții metodologice explicitând sensurile în care va utiliza concepte precum *totalitarism*, distincția *stânga-drapta* în încadrarea ideologiilor și a regimurilor politice, *antisemitism* și *umanism*.

După cum suntem anunțați încă din introducere, „Deconstrucția partizanatului este unai dintre mizele cărții” (p. 24). Iar pentru a elimina asimetriile memoriei, cum se întâmplă în amnezia crimelor comuniste în comparație cu hiperamnezia celor naziste, Gabriel Andreescu propune onestitatea, ca „atribut al înțelegerii umaniste” (p. 25).

În primul capitol, intitulat „Vânătoarea incorecțiilor”, autorul prezintă câteva cazuri ale unor personalități împotriva cărora s-a adus în mod exagerat acuzația de antisemitism, sau care au fost „antisemitizați”: germanul Günter Grass, americanii John J. Mearsheimer și Stephen M. Walt și britanicul David Irving. Împotriva acestora s-au dus campanii de antisemitizare, chiar dacă afirmațiile lor nu probau faptul că ei ar fi fost antisemiți. De la aceste cazuri individuale, autrol ne poartă spre antisemitizarea unui întreg popor, cel polonez. Faptul că, în 2018, Seimul a adoptat o lege privind Institutul de Memorie Națională și Comisia pentru judecarea penală a crimelor împotriva națiunii poloneze (care prevedea pedepse pentru cine utiliza sintagma „lagărele morții poloneze” și afirma că poporul polonez este responsabil sau complice al crimelor naziștilor împotriva evreilor) a atras asupra legislativului polonez acuzația de antisemitism venită din partea oficialilor israelieni. În contrapartidă, parlamentarii israelieni au extins legislația din 1986, care pedepsea negaționismul, la cei ce contestau sau minimalizau implicarea colaboratorilor naziști în Holocaust. De aici până la a acuza poporul polonez de un antisemitism „le fel de viguros” ca al germanilor nu a mai fost decât un pas. Ambele acțiuni sunt la fel de injuste și generatoare de acuzații nefondate, pentru că substituie partea întregului. Iar faptul că în antisemitizarea Poloniei s-a implicat și Rusia, acuzând-o de faptul că a colaborat cu Germania în exterminarea evreilor, a dus la efecte politice grave în contextul războiului din Ucraina.

Inspirat de succesul antisemitizării, regimul Putin a lansat rusofobizarea, ajungând să spună că „rusofobia este precum antisemitismul”. Din păcate, rusofobia este susținută în mediul universitar occidental și de unii vectori de opinie americani. Regimul Putin împinge în față rusofobia pentru a acoperi acțiunile sale violente și pentru a elimina opoziția față de demersul

Moscovei de a rescrie istoria statelor din Estul Europei, cele ce nu mai vor să recunoască Rusia ca „stat eliberator”, ca-n vremea URSS.

Prin abuzarea de termenii *antisemitism* și *rusofobie* se urmărește introducerea confuziei între atitudinile critice și ostilitatea față de identitate, cele două etichete fiind utilizate ca arme. Aceste practici s-au dezvoltat ca urmare a campaniilor de condamnare a stereotipurilor și prin identificarea lor cu forme de discriminare. Or, arată autorul, „stereotipurile nu sunt asociabile automat fobiilor. Sunt componente ale unui sistem cognitiv util pentru indivizi, cu funcții complexe, ce rezumă informații sub forma unor categorii. [...] Fiind simplificatoare și ancorate în generalizări, stereotipurile au și implicații negative, de unde raționalitatea apelului de a scăpa de ele. Etichetările de tip «antisemitism» și «rusofobie» definesc stereotipuri și, la rândul lor, pot deveni componentele unui limbaj al urii. Aplicare arbitrar, hiperbolizate, instrumentalizate, reprezintă antisemitizare și rusofobizare, forme ale unei ipocrizii generalizate” (p. 71).

În al doilea capitol, intitulat „Teoriile militante. Holocaust, unicitate, definiția de lucru a antisemitismului”, autorul analizează modul în care etica memoriei a fost viciată prin amputarea Convenției pentru prevenirea și pedepsirea crimei de genocid „ca urmare a eliminării grupurilor politice din seria comunităților aflate sub protecția Convenției (naționale, etnice, rasiale, religioase)” (p. 72). Așa au apărut teoriile militante, ce „standardizează idei și stigmatizează perspectivele care deviază de la «model»” (*Idem*).

Una dintre tezele militante este cea care susține unicitatea Holocaustului. Or, se poate vorbi de genocid (același fenomen desemnat exclusivist prin termenul „Holocaust”) în legătură cu mai multe comunități: armeni, amerindieni, tasmanieni ș.a. Autorul arată că unicitatea Holocaustului este construită prin: tautologia nominalistă (folosirea unui cuvânt aparte și cu majusculă pentru a-l distinge de fenomene similare), cel mai mare număr de victime (argument abandonat treptat), caracterul incomprehensibil al fenomenului, universalitatea intenției genocidare, ponderea elementului identitar în raport cu alți factori, imposibilitatea de a te salva în fața unei apartenențe etnorasiale, determinismul ideologic, caracterul implacabil al proiectului istoric și metoda și condițiile exterminării. Însă toate aceste elemente pot fi valabile și în aprecierea genocidului comis de comuniști. Profesorul Andreescu conchide: „deși sunt chemate «să facă diferența» între cele două mari categorii de crime colective ale secolului XX, etichetele-concepte interpretative nu au cum să facă asta întrucât se aplică amândurora. Dacă le-am da puterea de a fonda «unicitatea», atunci ar urma să acceptăm cel puțin două unicități, ceea ce le desființează pe fiecare” (p. 79). Tendința genocidară este conaturală ființei umane, după cum demonstrează unii antropologi, și nu poate fi pusă doar pe seama nazismului sau a regimurilor totalitare din secolul XX.

Cât privește Holocaustul, acesta este un construct, fapt dovedit de sentințele contradictorii date de diferite instanțe și de diferitele definiții care i s-au dat. Trebuie spus că acest perspectivism nu trebuie perceput ca antisemitism sau ca negaționism, pentru că, așa cum precizează Gabriel Andreescu, „tema acestei cărți este *abordarea normativă a Holocaustului*” (p. 84). La fel se întâmplă și în cazul antisemitismului, instituțiile ce au ca preocupare acest fenomen întâmpinând dificultăți în încadrarea lui într-o definiție, relevant în acest sens fiind faptul că Alianța Internațională pentru Memoria Holocaustului a adoptat, în 2016, un ghid de identificare a fenomenului cu 11 puncte, numit astăzi „definiția de lucru a antisemitismului” (pp. 86-87). Adoptarea acesteia ca normă a fost criticată, indicându-se pericolul încadrării criticilor legitime la adresa statului Israel cu antisemitismul. Dar definiția mai are și alte ambiguități ce pot genera îngrădirea libertății de exprimare, motiv pentru care transformarea ei în normă este problematică.

Exagerări și reduționisme comit și instituțiile internaționale, care sancționează Iasraelul fără a ține seama de context. În replică, Iasraelul își fondează politica pe teoriile militante, fapt ce

potențiază noul antisemitism. „Israelul a împins contenciosul politic planetar spre un război al memoriei *tous azimuts*, în forma teoriilor militante, uneori insensibile la traumele istorice ale altor comunități. «Războaiele» sale folosesc memoria Holocaustului și a antisemitismului în lume asemenea unor mijloace de atac, până la pierderea respectului pentru realitățile empirice” (p. 107).

În al treilea capitol, ne sunt prezentate „Teoriile militante gestionate de Rusia”. Prima dintre acestea este aceea a Marelui Război patriotic ce a salvat lumea de nazism. La acest mit sunt sensibili și occidentalii, care nu înțeleg că, vremelnic, de partea binelui s-a aflat un alt monstru, Stalin. Rusia putinistă a adoptat legi care protejează mistificarea participării URSS la Al Doilea Război Mondial și care pedepsesc afirmarea adevărilor probate științific. După cum just remarcă autorul, „Narațiunile militante ale autorităților Federației Ruse privind derularea «Marelui Război Patriotic» constituie un instrument politic cu o funcție dublă, în plan intern și extern, care tulbură relația umanității cu trecutul ei recent” (p. 121).

Pe lângă această mare narațiune, Rusia mai instrumentalizează și antisemitismul: declarând fasciste regimurile țărilor ce i se opun, ea se erijează în portdrapelul antifascismului, pe care ea îl impostaziază, și, implicit, în adversar al antisemitismului, poveste în care a atras și Israelul. „Antisemitizarea și rusofobizarea intră în rezonanță întrucât liderii și populațiile Israelului și federației Ruse au o sensibilitate reală față de etichetele fascismului sau nazismului. Comună este și tendința de a le folosi ca pe niște arme împotriva adversarilor ideologici sau etnici” (p. 123). Însă, aceste asemănări trebuie observate pornind de la realitatea celor două țări: una democratică, alta totalitară. În opinia autorului, pe care o consider optimistă, „folosirea ca pretext al invadării Ucrainei, în anul 2022, a «denazificării» conducerii țării și a populației ei, echivalarea denazificării cu «dezumanizarea» ucrainenilor au compromis, posibil pentru totdeauna, retorica rusă a veghii antinaziste” (p. 127).

După ce ne-a prezentat vânătoarea incorecțiilor și modalitățile în care sunt instrumentate teoriile militante în cazurile antisemitismului și rusofobiei, Gabriel Andreescu supune analizei „Eșecul original. Avatarurile elaborării și aplicării Convenției pentru prevenirea și pedepsirea crimei de genocid”. O problemă în stabilirea condițiilor producerii genocidului a fost întâmpinată în definirea Holodomorului. A fost sau nu a fost genocid? Pentru a fi genocid trebuie ucisă în întregime o comunitate, sau este suficient să fi fost ucisă o parte? A fost genocid ceea ce a comis Slobodan Milošević în Iugoslavia? Dispariția sa a făcut imposibilă ajungerea la o decizie a Tribunalului Penal Internațional. Dar, ceea ce a decis această instanță în cazul lui Radovan Karadžić oferă repere importante pentru interpretarea Holodomorului: contextul general, acte culpabile direcționate împotriva aceluiași grup, amplexarea atrocităților, urmărirea sistematică a victimelor din cauza apartenenței la un anumit grup și repetarea unor acte de distrugere și de discriminare. În cazul Radislav Krstić, Camera de Apel a pus problema părții și a întregului: dacă este exterminată o parte reprezentativă, care asigură coeziunea identitară a unei comunități, se poate decide natura genocidară a acțiunilor. La fel se poate stabili acest fapt în cazul Holodomorului.

La fel ca-n cazul Holocaustului, și perspectiva asupra fenomenului genocidar este un construct. Deși Raphael Lemkin propusese, în 1946, ca genocidul să se refere la privarea dreptului la existență a unor grupuri rasiale, religioase, politice și de altă natură, în 1948, proiectul a ajuns să fie ciuntit. SUA au dorit eliminarea linșajului și a discriminării rasiale, iar URSS a dorit eliminarea referirilor la suprimarea limbilor naționale și la „genocidul cultural” și, împreună cu statele din America Latină, a dorit eliminarea normelor ce puneau în discuție controlul sovietic în Europa Centrală și de Est. Astfel, genocidul a ajuns să definească până în prezent doar acțiunile

celor ce răspândesc teorii fasciste ale raselor superioare, așa cum a dorit URSS. De aceea, genocidul este asimilat și astăzi Holocaustului, deși faptele genocidare sunt mult mai răspândite.

S-a încercat umplerea locurilor goale ale Convenției din 1948 cu termeni precum *politicid*, *genocid de clasă* (sau *clasicid*) și *democid* – termen menit să înglobeze toate categoriile excluse din Convenție –, fca enomen de distrugere a „demosului” (aici ar intra toate crimele comunismului, de la uciderea în masă din Kampuchia la colectivizările din lagărul comunist). Toate aceste crime sunt infracțiuni în dreptul penal internațional. Dar, conchide autorul, „în ciuda acestei acoperiri penale, a se atribui un statut distinct genocidului și a se refuza un statut de crimă internațională specifică politicidului, clasicidului sau democidului încalcă principiile generale de drept și de etică” (p. 140). Această neîncadrarea a faptelor în noțiunea de genocid a dus la imposibilitatea prevenirii unor asemenea acte și la o slabă și tardivă intervenție a organismelor internaționale în cazurile clare de genocid din Rwanda, Sudanul de Vest și Siria. Din fericire, lucrurile s-au mișcat mai bine în cazul invaziei ruse din Ucraina.

În pofida acestor probleme de natură juridică, îmbucurător este faptul că, în ultimele decenii, asistăm la o globalizare a memoriei, ce înseamnă nu doar implicarea unor organisme internaționale, ci și acțiuni locale în acest proces, cazul Holocaustului fiind exemplar. „Astfel de procese de natură globalizatoare pot echilibra tropismele naționale. Ele se opresc, desigur, la granița regimurilor autoritare ce limitează și sancționează comunicarea” (p. 145).

În al cincilea capitol, intitulat „Frustrările memoriei. Sensibilități ideologice și etnice”, Gabriel Andreescu arată faptul că antisemitizarea și rusofobizarea sunt posibile ca urmare a existenței unor sensibilități etnice și ideologice prezente în memoria colectivă, ce complică drumul spre o dreaptă etică a memoriei. În țările baltice, este dificil să respecti drepturile omului pentru că nu se poate ignora istoria pe care etnicii acestor țări au trăit-o sub opresarea Rusiei sovietice. De asemenea, și componenta ideologică duce la nerecunoașterea genocidului comunist, apărând ideea de „dublu genocid”, potrivit căreia recunoașterea genocidului comunist ar fi o formă de negare a Holocaustului. În țările care au trecut prin cele două regimuri totalitare, mai ales în Polonia, ambiguitatea noțiunii de *genocid* a dus la interpretări proprii, existând tendința de a trata crimele comuniste la fel cu cele ale naziștilor, chiar dacă legislația penală internațională a restrâns aria noțiunii de genocid.

În cazul esticilor, care au fost ocupați de ambele totalitarisme însă fiind mai afectați de comunism, este de înțeles de ce nemții au fost priviți cu îngăduință, deoarece comunismul și nu nazismul i-a afectat mai mult. Iar discursul așa-numitului „dublu genocid” este, în opinia autorului, „«hărțuirea memoriilor colective»: atacul sistematic asupra încercărilor unei comunități de a duce la capăt ceea ce ea consideră a fi «o datorie de memorie»” (p. 165).

În al șaselea capitol, intitulat „Comparatism metodologic”, autorul arată că după contestabila teorie a unicității Holocaustului vine o a doua, „care evită astfel de contestații, și constă în refuzul comparării Holocaustului cu alte evenimente *întrucât orice comparație cu această tragedie trivializează*” (p. 173). El evidențiază fracturile logice și elementele uneori hilare din argumentările susținătorilor acestei teorii și le demontează metodic. În mod paradoxal, cei ce resping comparația pentru a nu trivializa Holocaustul trivializează crimele comunismului.

Din fericire, în ultimii 15 ani s-a creat o doctrină internațională de tratare a trecutului comunist, cu o componentă politică și cu una juridică. „Rezultatul acestei evoluții din cadrul sistemului de drept internațional este crearea unei *doctrine a comparatismului*” (p. 181). Baza acesteia a fost Rezoluția Parlamentului European din 12 mai 2005, la aniversarea a 60 de ani de la încheierea războiului, în care s-a recunoscut faptul că, după înfrângerea nazismului, unele popoare europene au căzut sub tirania comunismului. Au urmat și alte documente ce au dus la

conturarea doctrinei comparatismului – chiar dacă unele dintre acestea „enunță inadecvarea termenului *egalitate*, dar afirmă similaritatea, echivalența morală dintre comunism și nazism” (p. 184) – și la declararea zilei de 23 august ca Zi europeană a comemorării victimelor tuturor regimurilor totalitare. Cu toate acestea, atât în instanțele de judecată cât și în mass media există un tratament asimetric al celor două totalitarisme, în sensul că ceea ce nu este permis pentru nazism este pentru comunism. Iar tratamentul diferit al celor două regimuri se regăsește și în faptul că negaționismul este pedepsit în cazul primului dar nu și în cazul celui de-al doilea.

În finalul primei părți, Gabriel Andreescu atrage atenția asupra a două chestiuni de natură epistemologică în ceea ce privește comparatismul: în primul rând, materialul comparativ este multistratificat, „discursurile amalgamează fapte și interpretări identitare, etice, de drept, greu de organizat prin intermediul dialogului” (p. 194); în al doilea rând, „fenomenele genocidare (și democidare) exprimă o realitate nereductibilă la «răul structural»”, fiindcă esența lor este „*esența realității lor practice, și nu a determinațiilor structurale asociate*. În particular, esența fascismului mussolinian, a stalinismului, a comunismului kampucean nu rezidă decât parțial în teoriile mussoliniene, staliniste ori kampuceane ale statului... și nici în sistemul instituțional de exercitare a puterii pe care l-au creat. Doar realitatea practică, de natură contingentă, definește la final natura lor” (p. 195). De aceea, nu se poate spune că un regim a fost bun în idee dar rău aplicat, fiindcă în discuție nu este prezența violenței în aceste regimuri (indiscutabilă), ci natura și scopul ei. „«Această epistemologie» explică radicalitatea adusă de mici schimbări în interiorul a ceea ce se consideră a fi același timp de regim politic” (*Idem*).

Al șaptelea capitol, pe care autorul îl propune drept „capitol-apel la o abordare umanistă a eticii memoriei”, intitulat „Pentru o abordare umanistă a eticii memoriei”, este plasat ca o a doua parte a lucrării. În el, autorul aplică etica memoriei ce s-a conturat în prima parte la diferite cazuri, din înțelegerea fiecăruia extrăgând câte o îndrumare în judecarea trecutului prin această etică.

Până unde poate merge culpabilizarea cuiva? În cazul exploatării sclavilor, până în momentul în care faptele sale au fost încadrate astfel de sistemul de drept, odată cu Congresul de la Viena din 1815. Putem acuza deținătorii de sclavi de dinainte ca sclavia să fie declarată ilegală? „Imprescriptibilitatea simbolică în raport cu principiile națiunilor civilizate» contituie un instrument de a gândi controversile de natura eticii memoriei” (p. 204).

Sunt mai multe forme de lustrație morală a celor ce se fac vinovați de crime sau de aderarea la mișcări criminale: „rușinarea publică” (ineficientă, aplicată, de regulă, după consumarea actului) și negarea sau deprecierea profesională. Gabriel Andreescu aplică metoda asupra unor cazuri de persoane publice (scriitori, filosofi, artiști) ce au aderat la mișcări și regimuri criminale și analizează modurile în care colaboționismul lor a fost judecat și sancționat. În cazul unora, colaborarea a fost episodică și simțitor mai irelevantă decât serviciul public pe care l-au făcut în conflict cu regimul criminal, așa cum este cazul lui Lech Wałęsa. De aceea, în judecarea cazurilor, este nevoie de discernământ: „recunoașterea failibilității umane și luarea ei în considerare atunci când enunțăm verdicte etice hrănesc abordarea umanistă a eticii memoriei” (p. 214).

În cazul celor implicați direct în acțiunile genocidare apare răzbunarea. Dar și în cazul acestora este nevoie de discernământ, pentru că trebuie „să respingem *parodia de gândire, variantă a gesticulației etice* care face abstracție și deci desconsideră multipla condiționare, antropologică, psihologică și culturală a ființelor umane” (p. 224).

O altă modalitate de aplicare a eticii memoriei este rejudecarea unor procese derulate sub comandă politică. Unele pot aduce rehabilitări, altele – nu. Important este faptul că un proces corect nu doar vine în întâmpinarea nevoii de dreptate a victimelor sau a urmașilor acestora, ci „asigură stabilitatea morală a societății” (p. 228).

În spiritul unei etici a memoriei, trebuie acceptată comemorarea victimelor chiar dacă acestea au fost adeptele unor ideologii ce au stat la baza regimurilor criminale. Atât timp cât nicio instanță nu a decis că ele au fost implicate în acte genocidare sau în crime, acestea sunt victime și trebuie tratate ca atare. Negarea statutului de victime al unor oameni doar pentru că erau adepți ai unei ideologii sau pentru că aparțineau unei comunități asupra căreia se aruncă anatema este un act de cruzime. Așa s-a întâmplat cu „reconsiderarea” statutului victimelor „fenomenului Pitești”, când acestea au fost prezentate drept călăi. „Negarea dreptului de a fi recunoscut ca victimă exprimă o mare carență de empatie și, simultan, de gândire” (p. 240), afirmă tranșant autorul.

Sunt situații greu de evaluat, pe care Gabriel Andreescu le numește „aporiile ale eticii memoriei”, ce nu pot fi judecate ca urmare a complexității lor: „judecata etică întâmpină dificultăți unice atunci când are de evaluat «enormități morale», situații aflate în sînjul marilor crime de natura genocidelor și democidelor. Cum aporiile implică o dificultate «de netrecut», ele pun în lumină radicalisme etice care distorsionează istoria, deci o trădează, pentru a tranșa etic situații care nu pot fi pur și simplu tranșate” (p. 241). O asemenea situație este cea a Bulgariei, care a și salvat dar a și deportat evrei în timpul celui De-al Dilea Război Mondial. Care ar fi soluția în astfel de cazuri? „Având în vedere natura esențialmente contingentă a proceselor istorice, este de preferat uneori ca, în situații greu de decelat etic, faptele să fie narate fără verdicte, în fond meschine. Narațiunea bună este nerațiunea completă” (pp. 244-245).

În cazuri precum cel al doctorului Paulescu, s-au accesat adesea extremele: ignorarea activismului său antisemit sau negarea operei sale științifice. În astfel de cazuri, „etica memoriei aspiră la o memorie comună care se sprijină pe amintiri corecte și, dacă este necesar, vizează reconcilierea. [...] Ne rămâne să alegem, din perspectiva umanistă a unei etici a memoriei, concilierea parti-pris-urilor ideologice sau etnice, căci o etică umanistă a memoriei nu poate fi decât «o etică a comunității». Concilierea și reconcilierea presupun un pact asupra standardelor comune. Ar putea fi consecvența și proporționalitatea în judecarea trecutului” (p. 249). La consecvență și proporționalitate este necesară adăugarea realismului.

Cum trebuie să procedăm în astfel de cazuri în care nu putem decide? Iată ce propune autorul: „La limită, în sfera aporiilor etice, susțin că ne rămân la dispoziție povestirea și mirarea. Le recunoaștem dimensiunea etică. Pentru o etică a memoriei rafinată, avem nevoie de cunoaștere: biologică, antropologică, a științelor umane. Ne este binevenit exercițiul dreptului și de adăugat literatura. Mai general, arta” (p. 270).

În concluzie, Gabriel Andreescu formulează întrebarea: poate exista o etică universală? Da, codul universal al drepturilor omului. Iar o etică universală a memoriei trebuie să aibă ca fundament acest cod: „Memoria colectivă devine «etică» atunci când ajunge să reflecte codul unic universal al drepturilor omului; când își dezvoltă valorile, ierarhiile, modelele și antimodelele având ca repere drepturile omului. Atunci când ridicăm în spațiul public statui ale eroilor pentru libertate, urmăm codul etic universal, când facem loc memorialelor unor tirani, îl contrazicem” (p. 261).

Reperul creării codului etic al memoriei este codul drepturilor omului, iar imperfecțiunile acestuia din urmă se resimt și în primul, așa cum este asimetria în domeniul negaționismului și dificultățile ce decurg din temporalitățile diferite ale celor două regimuri genocidare ale secolului XX. Apoi, deși cele două coduri sunt corelate, construirea unui cod universal al memoriei colective se lovește de politicile memoriei la nivel național, ce se pliază pe memoriile de grup: „Acest specific al «localizării» a generat arborescența de fenomene cunoscute sub numele de politici divergente ale memoriei, memorii conflictuale, competiții ale memoriei, memorie asimetrică, memorii obliterate etc. Se adaugă fenomene esențial pernicioase, de tipul disonanțelor

de etică a memoriei incompatibile cu inteligența și coruperea memoriei” (p. 266). Un alt impediment în aplicarea eticii umaniste a memoriei este dihotomia stânga-dreapta: „o etică a memoriei devine «etică» atunci când face dreptate. O etică având un obiectiv ultim etnonațional sau ideologic nu poate asigura dreptatea” (p. 267).

În fine, Gabriel Andreescu ține să ne precizeze, deși faptul este vizibil pe tot parcursul volumului, că „o metodă aplicată sistematic în volum a fost *testul programatic și prudent al simetriei*” (p. 269), adăugată la comparatism. Important este faptul că, în etica umanistă a memoriei, vinovații nu pierd condiția de om. „Umanismul supus «exemplilor grele» recunoaște că vinovații sau victimele lor sunt, toți, oameni. Construcția unei culturi a admirației față de unii semeni și a unei culturi a indignării față de faptele altora sunt materie a unei etici a memoriei solidare cu o «democrație a curiozității»” (p. 271).

Tema volumului este una foarte dificilă, de o dramatică actualitate și cu un înalt grad de „periculozitate” epistemologică și etică, fiind una față de care multor gânditori necesara prudență metodologică li se transformă ușor în cenzură la purtător. Uriașul material documentar utilizat – volumul notelor de subsol este aproape cât jumătate din lucrare –, prudența metodologică și puterea de argumentare i-au permis lui Gabriel Andreescu să vorbească neînhibat, ferm și elegant despre lucruri sensibile pentru comunități întregi, despre proiecții pentru care în istorie s-a murit și încă se mai moare, s-a compărut în instanțe și se va mai compărea. Etica umanistă a memoriei presupune cunoaștere, echilibru, prudență, contextualizare, simetrie, empatie și, atunci când este nevoie, puterea de a te abține de la formularea unor verdicte. Acestea sunt exact caracteristicile lucrării lui Gabriel Andreescu, cititorul având în față o dovada admirabilei coerențe cu sine însuși a autorului.

Sorin BOCANCEA